

Др Веселин ЂУРЕТИЋ

НЕКЕ КОЛИЗИЈЕ ИЗМЕЂУ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ И НАЦИОНАЛНЕ САМОБИТНОСТИ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ (1918—1941)

У нововјековним историјским процесима међузависност културно-историјске и националне самобитности народа константа је укупног друштвеног и цивилизацијског развика. Стварно прожимање чини их својеврсним синонимима. Национално, ако му је одредница цјелокупна духовна сфера, није скок из неког аморфног стања него, напротив, савремени израз вјековног народносног идентитета.

Разлике у поимању ових категорија, које су данас изразите, нијесу само формалне природе. Главне су одређене специфичним историјским околностима настанка и особености политичких услова. У западној Европи је државно-правни развика у свом дугом трајању омогућавао људске симбиозе око идеје државног заједништва и око културних вриједности које су је изражавале. Буржоаско-демократске револуције биле су подстицај процесу националног препорода који се очитовао као својеврсна идентификација државне и националне идеологије. Нешто другачија је била ситуација у Сјеверној Америци, у којој су главне полуге хомогенизације извиразале из јединствених економских односа; њихов плод је био мултиетничко заједништво са националном самобитношћу која је општедруштвена и државна одредница. Богате традиције досељеника, у њене односе су се уклапале природно, као богатства култура, односно као емоционални елемент живота у новим условима.

Наши национални препороди највише су се нападали на западноевропским извориштима, посебно државно-правним искуствима бизмарковске Њемачке и маџинијевске Италије, а у новије доба на марксистичким идејама и њеним лењинистичким овапло-

ћењима у совјетској федералној пракси. Њемачка и италијанска искуства иницирала су могућности да се историјски регионализми превазиђу и сведу око јединствене државне идеологије, те око културно-историјске основе која је била општеприхватљива потка ове идеологије. У Њемачкој је ова основа надјачавала догматске разлике између католичанства и протестантизма.

Марксистички идејни и организациони подстицаји класне-интернационалистичке реконструкције затекли су наша друштва у првој фази националног конституисања, због чега их је од почетка пратила судбоносна алтернатива: шта је старије класно или национално, која се у политичким процесима преламала у виду бројних „празних ходова“. Први протагонисти новог концепта (међу којима су били најистакнутији С. Марковић и Д. Туцовић), због сплета националних околности, често су остајали на рубу друштвено-политичке матице, поред оног тока догађаја који је био саставни али закасњели дио европског препорода. Њихова је акција неријетко остављала утисак анационалног интернационализма, или је осуђивана као „непатриотска“ позиција. Тек ће са побједом октобарске револуције нови пролетерско-интернационалистички принцип, пропраћен својеврсним државно-правним рјешењима, добити снагу која није лежала само у његовој идејно-политичкој суштини него и у његовом реално-политичком залеђу велике, совјетске, силе. Националне самобитности су у овом окриљу третиране као један од најважнијих елемената склопа и хармоније тзв. „прелазног периода“. Добијале су и оне декоре који су формиран на основу других, неадекватних услова, и других историјских ситуација.

Протагонисти уједињења 1918. године, прва генерација југословенских романтика, грађу за свој унитаристички концепт налазила је не само у страним искуствима него и у домаћој етничкој и културно-историјској збиљи, која је била више комплементарна од било које западноевропске. Правни унитаризам могао је у оваквим условима, бити прихваћен и као алтернатива којом се избјегавају бројне замке обласног протекционизма, које сваки неконсолидовани федерализам са собом носи.

Српска пијемонтска улога у овом процесу није била израз хегемонистичке позиције или такве жеље овог народа, него покушај да се наднационалном уравниловком прескочи слиједећа драматична етапа у друштвеном развоју. Извирала је она и из слободарског бунта који је био у току и који је у 19. и првим деценијама 20. вијека био раздрмао црногорске, брдске, србијанске, херцеговачке и босанске српске просторе, изазивајући њихову конструктивно-националистичку регенерацију, да би у вријеме балканских ратова и првог свјетског рата пружио најзначајнији допринос афирмацији и интернационализацији југословенске идеје. Идеологија овог борбеног покрета је због своје донекле наднационалне усмјерености могла надомјешћивати један дио услова које је западна Европа стварала у току свог просвјетитељског

периода и свог економског рационализма. Али она је тиме градила и представе и илузије о нашој друштвеној и националној „конституисаности“, потискујући у страну центрифугалне тенденције рођене на развалинама историје.

Хрватски аутономистички покрет и у нешто мањој мјери словеначки били су стратегијски окренути против германизма, али не и довољно према словенству, јер су га и политички полицентрализам црно-жуте монархије и католички интернационализам дуго држали на несигурној граници између два политичка свијета. Ово је било мање изражено у Далмацији, гдје је идеја католичког хрватства блиједјела пред југословенском, и гдје је текући српски слободарски покрет доживљавао велики одјек. Тек га је ватиканско окретање националном феномену, посебно хрватству, изражено на бискупској конференцији на прагу овог вијека, и на другим скуповима ове врсте, учинило конкурентним српско-унионистичком национализму, који је тада био у пуном замаху. Али га је учинио и њему супарничким, будући да је идентификацијом југословенског католичанства и хрватства маса српских католика (унијата) била окренута са границе између два културно-историјска круга само према једном — хрватском. Утицај Свете Столице на српско-хрватске односе послје неуспјеха са Конкордатом био је још више појачан, иако је и даље остао јавно изражен. Видљиво је, међутим, било то да је она своје огромно искуство и своју послевичну систематичност почињала опробавати у бесплодној али суптилној борби против опасног социјалног и идеолошког жаришта које се стварало на Истоку, у том опсегу и на југословенском тлу. Један од главних индикатора утицаја ове нове позиције је чудни сплет антихегемонистичких и антиправославних лозинки. Тако је хрватски национални покрет за разлику од српског наступао са снажним спољним идеолошким и политичким упориштима; српски се најчешће губио у процијепу између анационалних жеља и скромних националних могућности.

За ове југословенске народе био је судбоносан утицај октобарске револуције и прве земље социјализма, био је судбоносан због снаге која се ослобађала при споју русофилске и панславистичке традиције са социјалном идеологијом. Гледан из формалног идеолошког угла нови процес је више одговарао текућем таласу уједињења и унитаризације око југословенске идеје, будући да је ова била више окренута моделима шире него усконационалне садржине. Овој идеји нијесу могле одговорати неке федералистичке поруке совјетског концепта, јер су оне њено, на унитаристички начин замишљено конституисање из темеља поткопавале. Најмање јој је одговарала домаћа употреба овог федерализма која је пренебрегавала совјетске премисе етничке заснованости овакових јединица. Могућности утицаја и људи и револуционарних идеја биле су знатно условљене совјетском реално-политичком позицијом, која је била посебно иритирана чињеницом да су избјегле бјелогардистичке снаге у српској буржоазији налазиле

рођачко окриље. То је био увод у асоцијативне комбинације о „руском самодржављу“ и „великосрпском хегемонизму“, иза којих су лежале и страсти домаћег грађанског сукобљавања и оне са туђинско-југословенске позорнице преузете, искривљене представе, које су сијали српској буржоазији а донекле и српском народу, супарнички политички кругови. На неким Коминтерниним трибинама више се водило рачуна о деструкцији постојећег, које је највише обиљежавала „паралела“ и „уравниловка“ великоруског и великосрпског „самодржавља“, него о конструкцији новог друштва. Преко спољних трансмисија овог, за развој међународног радничког покрета изузетно значајног центра вршена је интернационализација и стварности и њених тенденциозних мистификација, што је довело до тога да су југословенски национални односи почињали добијати призив великог европског проблема.

Оптерећујућа национализација друштвеног живота стварала је основе за формирање оних „самобитности“ које су у први план стављале идеолошке а у други културно-историјске чињенице. Оваква клима је погодовала да и у Црној Гори, гдје је улога руског (совјетског) фактора била врло истакнута и гдје су поруке великог Октобра објеручке прихватане, наступе авангардистичке мијене, са преминацијом оног облика интернационализма који се више огледао у совјетизираним него у домаћим пролетерским представама. У крајевима гдје су културно-историјске и националне особености биле складније испреплетене, са „потврђивањем“ према новом идеолошком и политичком феномену са Истока, овај процес је убрзаван, са тенденцијом рађања плодова који нијесу могли бити ни припрости хибриди совјетских и западноевропских.

У свим случајевима је постојећи, неспретно и недосљедно вођени процес унитаризације око југословенске идеје, стварно разбијан на више сужених токова, подстичући настајања да се онемогуће и оне народносне позиције и односи које конституисана друштва прихватају као богомдане споне повезивања и сажимања историјски насталих разлика; као именовани који омогућавају превазилажење изолованости, односно духовну комплементарност свих дјелова цјелине.

Класно се са националним почињало сударати на широком фронту и све више одлазити у други план друштвених односа. На ужим нивоима су националне идентификације рађале националистичку солидарност, на ширем плану сукобљавања национално-апсолутизованих цјелина су не само разводњавала него и разбијала југословенску идеју, дајући читавом социјалном комплексу вид борбе супарничких национализма. Отворени и закулисни калкуланти су и под „црвеном заставом“ изводили радње које су по својим идеолошким интенцијама личиле на борбе социјалних чинилаца, иако је њихова суштина била грађанска и малограђанска. Недовољно је вођено рачуна и о томе да су неке тенденције федералистичког превазилажења унитаризма почивале само на борби против „великосрпског баука“, односно на онима

чија се политичка филозофија исцрпљивала у схемама за деструкцију тог „баука“. Код загрижених појединаца национални односи су се преламали на начин који је више говорио о неком виду национал-социјализма него о оном класно-пролетерском. Резоновања о „српској диктатури“ доводила су до тога да су границе између хегемонизма српске буржоаске врхушке и неког пропагандистички заснованог „великосрпског хегемонизма“ биле доста избрисане.

Велика социјална промјена, одређена и совјетском и свјетском револуционарном сценом, давала је регионалним и националним односима смисао дубљих класно-политичких односа. Борбе протагониста најчешће су се одвијале у знаку визије великог крајњег циља и одисале су идеолошком непомирљивошћу. Њихове материјалне одреднице постајале су предмет спекулативних сукобљавања и узајамних инсинуација политичких тора, у којима су се фикције стварности испреплетале са фатаморганама будућности. Сладуњави обриси социјалистичке идеологије добијали су ванекономску снагу.

У присојима великих обрачуна стасавале су „резервне војске“ и из редова неопредијељених и из друштвено аморфних слојева, који су националне циљеве поимали као синониме личних интересно-политичких преокупација. Ова „сива зона“ је са главних фронта црпла не само идеје за престојавање према датим политичким односима него је преузимала и њихове полуте за сопствено какво-такво национално одређење. При томе је било ирелевантно да ли се радило о искривљеној слици стварности те да ли је ова слика одражавала дате односе, или се само заснивала на идејама насталим у кошмару „декларативних“ сукобљавања, оних сукобљавања која много не помјерају одреднице културно-историјске основе. Ову базу нијесу много помјерали ни удари револуционарне фразеологије, ни сједбеници идеолошког волунтаризма, који су, будући у замкама „првобитне акумулације националних идеја“, наступали са необузданом снагом морално, класно и национално неоформљеног човјека, каткада на букачки и завјеренички начин. Нијесу постизали битне резултате ни онда када су у оптицај убацивали ону „методологију“ која је активирањем сирове људске природе настојала да преко поједностављеним интересима иритиране подсвијести опије људску свијест, и да потом уђе у матицу цјелокупног друштвеног тока. Стога су национални сукоби, као демонстративне одреднице цјелокупног југословенског међуратног гигања, само привидно поравнавали његове класне неравнине, и само на кратко вријеме од очију људи сакривали националистичке и чак шовинистичке изразе догађаја. Национално је неријетко постајало фиктивна одредница стварног социјално-политичког кретања и опасна илузија са мноштвом могућности повратног дејства.

Оваква стања ипак омогућавају да се на таласима идеолошког занесењаштва праве и оне друштвене пројекције које пренебре-

